

Sobre la noció de sostenibilitat. Les dificultats del terme sostenible a l'arquitectura.

Manuel José Sierra Hernández

Alumne del màster oficial "Ciudad y arquitectura sostenible", impartit per l'IUCC, Universidad de Sevilla
shaw2147@gmail.com

Parlem de sostenibilitat. Si a dia d'avui, quatre de gener del 2007, introduïssim en un cercador d'Internet a l'atzar la paraula sostenibilitat, aquest ens proporcionaria entre un i quatre milions i mig d'entrades sobre el terme, només en castellà. No obstant això, en canvi, si introduïm sostenible, obtindríem entre cinc i dotze milions i mig d'entrades. Davant això hom es pregunta, no és el mateix sostenible que sostenibilitat? Sembla que no, ha d'existir una distinció quan per cada entrada de sostenibilitat existeixen almenys quatre o cinc de sostenible.

Potser es tracti d'una diferència gramatical: mentre que sostenibilitat és un substantiu, sostenible és un adjectiu. O una diferència semàntica: mentre que sostenibilitat defineix a un estat, sostenible fa referència a una qualitat afegida a alguna cosa. En qualsevol cas sembla que l'adjectiu té més èxit que el substantiu, sobretot quan sostenibilitat es refereix a un estat que encara no ha succeït, que segueix sent una utopia, i sostenible és una qualitat que pot posseir altres substantius, com pau, relació o arquitectura. No obstant això, es podria parlar de sostenibilitat sostenible? Certament no. Resulta redundant, sobretot quan per pròpia definició sostenibilitat es tracta d'un estat en el qual els seus components han assolit la qualitat que determina quelcom sostenible. Heus aquí la relació fonamental entre ambdós termes, l'adjectiu és primordial per a la consecució del substantiu. Així doncs, parlem del terme sostenible.

Sostenible; que es pot sostenir, que és viable en el temps. Sostenible per tant es pot definir com la certesa de que qualsevol cosa pot ésser perdurable en el temps. Es busca una situació sostenible com una garantia, definida en la confiança que els elements pels quals ens ha estat possible l'acte de crear aquesta situació, puguin donar lloc a un estat d'equilibri conservable i perdurable. Això és, arribats a un punt d'evolució, mantenim l'esperança en el sostenible com garantia que en algun moment podrem deixar d'evolucionar en la seguretat que seguirem perdurant.

Això implica una primera noció, sostenible com recerca de la perdurabilitat, la qual cosa no resta exempta d'una possible realitat en la que si ens preguntem sobre com posseir la perdurabilitat és que aquesta es troba amenaçada. No existeix una seguretat en el que existeix ni que el desenvolupament actual segueixi existint en el futur. És a dir, el fet de cercar la garantia del sostenible com equilibri perdurable és perquè d'alguna manera hem arribat a una situació insostenible, i dir insostenible és el mateix que dir finita. Arribem a una situació finita i aquesta caducitat només es pot

explicar perquè l'actitud actual, el desenvolupament que s'imprimeix, no és equilibrat; sobre una base de reposició i renovació finita es consumeix més del que aquesta pot suportar. És la noció de desenvolupament la que cal esmorteir, d'un consum esdevingut d'un desenvolupament que no pot seguir mantenint-se impertèrrit, cal buscar una conjuntura que ens porti a quelcom perdurable. En definitiva, finalment es tracta de buscar un "desenvolupament sostenible".

No obstant això, aquest concepte de desenvolupament sostenible no està exempt de polèmica. Molts pensadors s'han aferrat en la paradoxa de sostenible com adjectiu del terme desenvolupament. Diem sostenible i impliquem equilibri, però alhora esmentem desenvolupament i configurem una realitat que va més enllà del mer equilibri. Aquí hi ha quelcom que no quadra. Busquem un equilibri però alhora pretenem evolucionar, canviar, transformar-nos contínuament darrere de noves experiències i sensacions. Això és, creixement perpetu.

Aquesta lògica del creixement perpetu s'endevina com la primera i principal trava de desenvolupament sostenible. Anteriorment s'ha introduït l'adjectiu sostenible en la consecució d'un equilibri perdurable. I si existeix equilibri llavors s'ha arribat a una solució, a "la" solució per la qual l'equilibri únicament és trencarà si es modifiquen els seus components. Podria ser que conjuminar desenvolupament i sostenible fora una incongruència. Podria llavors utilitzar-se sostenible sense desenvolupament. Així s'entén que molts autors parlin ras i curt de sostenible en el no-creixement, i fins i tot en el decreixement, davant la qual cosa la lògica de desenvolupament no és possible al implicar un canvi en l'equilibri dels components. Per exemple, si a la tipologia de iglú a Groenlàndia introduíssim com alternativa la casa de fusta o de xapa. Heus aquí que comencem a introduir la unió del concepte d'arquitectura amb sostenibilitat, i podem plantejar-nos la qüestió de si no fos igualment una incongruència intentar conjuminar arquitectura amb sostenible. Almenys l'arquitectura amb arquitectes, l'arquitectura que no es planteja com la continuació enèsima d'una tipologia d'eficàcia comprovada. La variant respecte d'una tipologia llavors guardaria una relació amb el desenvolupament, ja que s'implica una certa variació de l'equilibri darrere d'una pauta de creixement. No obstant això, si les tipologies tradicionals resulten eficaces per què modificar les condicions d'equilibri? Per què induir a variants arquitectòniques de les tipologies si aquestes esdevenen tradicionalment comprovades? Això, finalment, implica una altra qüestió Perquè es requereix i es fa necessari el desenvolupament?

Si el desenvolupament implica un trencament de l'equilibri, d'un equilibri que no obstant això és eficaç, poden formular-se diverses motivacions per a aquest canvi. Per exemple, el descontentament respecte d'un aspecte en aquest equilibri, que encara que globalment eficaç, es constitueix amb paràmetres terribles dintre d'ell; com la malaltia, les fams, els parts amb dolor,... S'evoluciona, s'imprimeix un desenvolupament per tant per a canviar les estructures eficaces de l'equilibri darrere de superar tots aquests motius del descontentament, darrere de la qualitat de vida i del benestar. D'aquesta manera, arribats a un moment en el qual es resolen tots els motius de descontentament, es podria pensar que s'ha arribat a una solució, i per tant a un altre equilibri. Es pot deixar de desenvolupar, de projectar variacions en arquitectura i urbanisme. No obstant això queda una altra realitat, aquella que Maslow¹ situà en la punta de la seva piràmide de les necessitats humanes, la "autorrealització"², o en canvi el que en paraules de Deleuze pogués denominar-se "desig"³, no com esdevingut d'una realitat exterior, sinó provinent de la pròpia idiosincràsia de l'individu.

¹ Abraham Maslow. Jerarquía de necesidades de Maslow. 1943.

² Ortega y Gasset. Meditación de la técnica y otros ensayos sobre ciencia y filosofía. Revista de Occidente en Alianza Editorial. 2004.

³ Gilles Deleuze, Felix Guattari. El anti-edipo. Barcelona, Paidós, 1985.

Pogués ser que la autorrealització, que segons Maslow apareix una vegada s'han satisfet tots els nivells inferiors (això és, resolució de la malaltia, de les fams, etc.), si ho traduïssim en components de desig, es conclouria que no es tracta d'un incentiu posterior, sinó "coetani de"; és a dir, que sempre hagi estat aquí, contemporani als aspectes de descontentament, participant del creixement perpetu. En definitiva, no es desenvolupa perquè es busquin noves condicions de confort i benestar, es desenvolupa perquè es desitja. L'arquitectura en aquest punt s'allunya una mica de la mera eficàcia, a través del desig acull noves condicions i valors per a la seva conformació. D'aquesta manera es conclou que l'arquitectura amb arquitectes, igual que el desenvolupament, és irreconciliable amb el terme sostenible a seques.

No obstant això, abans de rebutjar aquesta unió de desenvolupament i de sostenible, cal pensar de nou en la noció de perdurabilitat. La qüestió rau en que si el desenvolupament és una institució derivada del desig, podríem plantejar si seria possible que l'ésser humà pogués ser capaç d'autodestruir-se amb la condició d'aconseguir costar el que costaria l'objecte del desig. La resposta, fent un primer cop d'ull a la realitat del món actual, seria una rotunda afirmació. Des d'aquest plantejament, l'ésser humà no renuncia mai a la consecució de la qualitat de vida, i ni de bon tros als seus desigs. Millor dit, podria renunciar a la qualitat de vida, però mai al que desitja, i per tant al desenvolupament consegüent als seus desitjos. D'aquí que s'intenti conjuminar desenvolupament amb sostenible, conformant possiblement una incongruència, però en qualsevol cas una contradicció, una contradicció que no obstant això ens fa avançar cap al futur. No oblidem que finalment sostenible és un adjectiu, i com a tal necessita d'un substantiu o pronom. Aplicat al substantiu desenvolupament es refereix a advocar per pautes que proposin desenvolupament a partir d'una "racionalització de la qualitat de vida i dels desigs", no obstant això amb la noció que mai s'arribarà "a un estat" d'equilibri. Dit amb altres paraules, només podem tenir clar el següent: que mai arribarem a la sostenibilitat, però que en el desenvolupament sostenible com a contradicció no deixarem d'evolucionar cap a la sostenibilitat. Així, d'aquesta manera, podem avançar a una nova concepció de la història, l'objectiu de la història com la consecució de la sostenibilitat, i la sostenibilitat com la situació utòpica que s'arribarà a la fi de la història, i mentrestant evolucionem i vivim, moguts pel motor de la contradicció que suposa el desenvolupament sostenible.

És cert, l'equilibri en aquesta situació no és possible, però si el desig ha existit sempre llavors mai ha existit una situació d'equilibri, de tal manera que la perdurabilitat no depèn de l'equilibri sinó que s'imposi una racionalitat del desig cap a una relació de pervivència amb l'entorn. D'aquesta manera el desenvolupament, com prerrogativa del desig, no té per què necessàriament implicar creixement econòmic, perfectament pot ser creixement en valors i complexitat conceptual. En definitiva, no es tracta d'estar en equilibri amb l'entorn, sinó d'una relació amb l'entorn sent la nostra finalitat el mantenir aquesta relació, això és, actuar de tal manera que l'entorn no sigui destruït.

Resumint, sostenible és una paraula virtual, en el sentit que posseeix un significat ideal però no es remet a un objecte físic possible ja que no es pot donar equilibri, i desenvolupament sostenible és una contradicció però que pot funcionar com a motor de l'evolució dels sistemes.

De la mateixa manera que l'arquitectura sostenible és una altra contradicció però que pot funcionar com a motor del disseny arquitectònic i de la invenció de tipologies.

Ara bé, a l'hora d'intentar abordar des d'una perspectiva professional, des del treball d'un estudi d'arquitectura, els temes de medi ambient i sostenibilitat, un es troba amb que el camí que ha de transitar és llarg, ardu i ple d'obstacles. En primer lloc pel fet que en l'àmbit professional de l'arquitectura es tracta "sostenible" com una moda, com

un capritx passatger; la majoria dels professionals, arquitectes, promotors, enginyers, etc., conceben aquest auge medi ambiental com una arquitectura “alternativa”, arquitectura “d'avantguarda” i que només realitzen uns pocs que s'afirmen amb el segell d'artistes, o pitjor encara, d'ecologistes. Lluny de la pròpia lògica del capitalisme, de la qual entrarem en detall més endavant, es tracta encara d'una falta de conscienciació. És difícil concebre que les catàstrofes ecològiques es puguin resoldre en part gràcies a un correcte disseny medi ambiental de l'edificació i de la ciutat. Millor dit, és dur concebre que l'activitat de la construcció pugui desembocar en degradació alguna del medi natural. Al cap i a la fi el medi natural és escenari per a la consecució de la qualitat de vida i dels desitjos. Finalment, més que conscienciació, es tracta sobre quina noció de desenvolupament es pretén plantejar, difícilment la de “la racionalització de la qualitat de vida i dels dissenys”, potser la del “dret inalienable a la qualitat de vida i als desitjos”. En aquests paràmetres és comprensible que es concebi l'arquitectura bioclimàtica o sostenible com arquitectura d'avantguarda, apta només per a uns pocs excèntrics. En el sector de la construcció hi ha molts diners, però escassa valentia, i el segell d'avantguardista que se li confereix al sostenible li fa adquirir el cartell d'arriscat, la qual cosa no és del tot fals ja que des de la mateixa escala de l'usuari l'ecològic li col·loca a la construcció el cartell de luxós i car. En qualsevol cas, pot ser que l'usuari no disposi encara de la suficient consciència com per a exigir qualitat medi ambiental en l'edificació, però encara que la tingues el problema segueix estant en l'accés a l'habitatge. L'assumpte fonamental no és que el promotor tingui por a arriscar-se, sinó que l'usuari no està en condicions d'exigir certificacions ecològiques.

Part de la insostenibilitat actual passa per la insatisfacció de la societat sobre diversos temes com pot ser l'habitatge, el dolor o la malaltia. O la pròpia existència. Abans hem parlat de factors que trenquen amb els equilibris tradicionals, i hem introduït el desig com un d'ells, no obstant això el desig no passat per un filtre de racionalitat. El capitalisme, a través de la publicitat, bombardeja constantment a l'individu amb nous requeriments de qualitat de vida que aquest, seduït, no pot més que desitjar experimentar. Això és, el desig s'imposa acríticament com un dret inalienable mentre que des del capitalisme s'amida la satisfacció de l'individu en termes de guany econòmic. Es prioritza una racionalitat, però no la racionalitat dels desitjos, sinó la raó del capital.

De nou és plantejar-se la qüestió de si l'ésser humà preferiria autodestruir-se a renunciar al seu benestar, o millor dit, als seus desitjos. No obstant això el desig pot existir sense capitalisme, però el capitalisme no pot existir sense desigs, en aquest cas el desig de l'existència, el desig de perdurar. Una bona part dels avanços darrere de la sostenibilitat es corresponen al desenvolupament d'una consciència ecològica. No obstant això, igualment, una bona part, potser encara major, potser la més important que permet els avanços darrere de la sostenibilitat, es deu a la previsió de les catàstrofes de tipus econòmic que les hecatombes ecològiques comportarien. Possiblement l'espècie humana sobrevisqui al desastre ecològic que està succeint, però difícilment al capitalisme. Seguint aquest raonament es pot introduir que de la mateixa manera que des del capitalisme es concep la satisfacció de l'usuari com un guany monetari, s'amida a la sostenibilitat en termes de perdurabilitat econòmica. És a dir, es promou el sostenible perquè, tal i com succeeixen els esdeveniments, el capitalisme té els seus dies comptats.

Ara bé, es podria pensar que el tenir el capitalisme entre els aliats de la sostenibilitat significaria una gran victòria. No obstant això, com lluitar contra la inèrcia del capitalisme? Sobretot quan per a aquest el guany a curt termini és més plausible que el guany a llarg termini. Per això l'avanç de la sostenibilitat és més lent del que les circumstàncies exigirien. Pot ser que el desenvolupament -cal recordar i tenir en compte que no és el mateix desenvolupament que capitalisme- pugui seguir succeint-

se quan es mantingui una relació amb el medi ambient, però el tipus de desenvolupament que s'exigeix, com hem comentat, passa per la "racionalitat dels desitjos" que es contradiu amb "el dret inalienable del consumidor a la qualitat de vida". És a dir, pot ser que la indústria de la tecnologia i de la construcció bioclimàtica i ecoeficient evolucioni i creixi de forma evident, però les urbanitzacions seguiran aixecant-se enfront de la costa, o enmig del bosc, degradant encara més el medi ambient que es pretén conservar. Sostenible finalment s'estableix com una excusa, de tal manera que fins que el mercat no esbrini com guanyar diners amb el no creixement material (com hem dit, pot ser una opció perfectament viable un desenvolupament relacionat amb el creixement de valors com substitutiu de l'econòmic), difícilment es desenvoluparan i implantaran amb tot el seu potencial els criteris de sostenibilitat en l'arquitectura. D'aquesta manera, el que li queda a l'arquitecte medi ambientalment conscienciat que vulgui fer les coses bé és la investigació (ja que recordem, arquitectura sostenible és una contradicció), és a dir, desenvolupar un camp d'experiències teòriques en un camí de límits diluïts entre els valors del mercat i la seva pròpia consciència, confiant que en algun moment la societat capitalista avanci per aquests furs.

Potser la metàfora més adequada per a definir el camí d'un arquitecte investigador sigui el d'una senda desèrtica entre trinxeres espinoses. A diferència d'altres matèries i disciplines on la investigació suposa un treball primordial, l'arquitecte investigador resulta un exiliat de la seva pròpia professió. La investigació presenta un difícil lligam amb l'arquitecte professional on el que preval és el resultat al procés. Preval l'eficàcia, la rapidesa, les solucions predefinides abans que les desenvolupades *ex novo* (aquesta és una altra raó per la qual l'arquitectura sostenible es considera arquitectura d'avantguarda o innovadora); el treball brut per a complir amb les dates previstes en un mercat per altra banda sobresaturat d'arquitectes. Hi ha qui diu fins i tot que l'activitat de l'arquitectura és incompatible amb la investigació. Aquest últim punt va suposar un dels grans temes de les passades "II Jornades d'Investigació en Arquitectura i Urbanisme", que es van succeir en l'Escola d'Arquitectura del Vallés al setembre del 2006, on es va produir un interessant debat sobre si la investigació era un tema que tingués sentit en arquitectura. Segons alguns, la investigació en arquitectura només és possible en els àmbits perifèrics de la professió: es pot investigar en materials i sistemes constructius, es pot investigar en història i composició de l'arquitectura, es pot investigar en els projectes una vegada hagin estat definits i comprovats els resultats obtinguts. No obstant això no es pot investigar des del projecte, l'acció del projecte suposa una acció de proposta i per tant no eximeix de certa subjectivitat, pel que no es tracta d'un acte lligat a investigar sinó a proposar. Es van abocar fins i tot comentaris com que l'arquitectura no és un art ja que ha de tendir a un producte útil i destinat a resoldre una necessitat, i tampoc una ciència ja que en el seu desenvolupament s'imprimeix un cert anhel de subjectivitat.- *Llavors què és l'arquitectura?*

Respecte a aquest plantejament, una de les respostes que més es van deixar escoltar fou precisament referent a la consecució del paradigma de la sostenibilitat, l'arquitectura sí ha de desenvolupar i ésser en ella mateixa una labor investigadora. Quant a que es tendeix a un final utòpic, per altra banda inassolible, en la contradicció recollida en el concepte d'arquitectura sostenible, el projecte sí suposa un acte d'investigació, per molt que adquireixi tints de subjectivitat, en el fet de la proposició de noves variacions i experiències, fallides o no, en tant que tampoc se sap en què ha de consistir la sostenibilitat.

Ara bé, sigui investigació o no, la tasca del projecte, des que introdueix la necessitat del sostenible, es converteix en quelcom complex. La sostenibilitat implica una relació amb el lloc, amb l'entorn, amb el clima, amb les potencialitats que puguin permetre el

tancament de cicle dels materials. No es tracta de construir, com en la Ville Savoye de Le Corbusier, un ovni sobre la gespa; i si es tracta d'un ovni sobre la gespa almenys que guardi una orientació correcta enfront del sol i els vents dominants, que plantegi la incorporació de sistemes de producció d'energia renovables, que gestioni l'aigua reduint el seu consum, que sigui conseqüent amb l'entorn, que no produeixi un impacte sobre els ecosistemes,... i tot això amb la condició fonamental de satisfer els requeriments de qualitat de vida i els desitjos dels usuaris, així com implicar la racionalitat d'aquests dissenys. En definitiva, el nombre de temes per als quals el disseny arquitectònic ha de garantir eficàcia en el seu tractament s'incrementa notablement. Per això la investigació és necessària, i igualment l'especialització. Els projectes són cada vegada més complexos, tant en tema d'instal·lacions, com en gestió energètica, com en gestió de l'aigua, etc. D'aquesta manera el projecte arriba un moment en el qual no depèn de la voluntat de l'arquitecte, es tracta d'un acte conjunt de moltes incorporacions interdisciplinars. I el que és encara més complicat, cada projecte ha de ser diferent, les solucions universals no existeixen, i en el cas d'existir no són sostenibles. Això comporta que l'arquitecte cada vegada més tendeixi a consolidar-se i a especialitzar-se dintre d'estructures d'estudi i empreses cada vegada majors. Pot ser que els projectes hàgin de ser diferents uns d'uns altres, però la globalització dels esforços s'alça com una realitat cada vegada més evident. Això és, va assistim a la desaparició de la figura de l'arquitecte com professional independent, substituïnt-se per la de l'artífex de la diferència globalitzada.

Abans de que això no es concebi o no es trobi solució, en qualsevol cas se seguirà investigant. Potser es tracti de separar desenvolupament de capitalisme, concloure que el creixement econòmic no és factible amb el desenvolupament sostenible.

O potser la solució es trobi en el fet de plantejar una arquitectura sense arquitectes.
Qui sap?